

Dosoftei emlékezete

Ha valamelyik vállalkozó kedvű kartográfusnak netalán kedve támadna egyszer ahhoz, hogy a román művelődés európai kapcsolatait a térképrajzolás modern vívmányaival térben és időben szimultán ábrázolja, Lwów (vagyis Lemberg) városát a fontos gócpontokra utaló egyezményes jelek koszorújával kellene öveznie. A moldvai értelmiség színe-java messze földön híres iskoláiban alapozta meg a XVII. század folyamán humanista műveltségét, nem lebecsülendő szerepet játszott a román és lengyel romantikusok közötti kapcsolatok létrejöttében, azonban e város mégis a román költészet két nagy magányosának, a barokkba hajló humanizmus mezsgyéjén tevékenykedett Dosoftei metropolitának, illetve az erdélyi felvilágosodás odaszakadt jeles képviselőjének, Ion Budai-Deleanunak a munkásságával forrott össze a leginkább. Az emberi sorsok véletlen egybeesése még talán megmagyarázhatja azt a körülményt, hogy önkéntes vagy kényszerűségből vállalt számkivettetésben (a kutatások jelenlegi állása az utóbbira utal) mindketten Lwów közelében végezték életük, azonban azt már aligha indokolja meg, hogy másfél évszázad leforgása alatt a román szellemiség miért került éppen itt két ízben olyan termékeny kapcsolatba az európai eszmeáramlatokkal, amely a nemzeti irodalom keretein túl is úttörő jelentőségű alkotásokra serkentett.

A hajnal emberei ők mind a ketten, hisz a nép nyelvét és gondolatkincsét széles körű műveltséggel egybeötvöző tevékenységük „a román írásművészet arany napjai”-nak felvirradtát (Eminescu kifejezése) ígéri.

Szabédi László műfordítói műhelytanulmánya, valamint az 1970-ben, a halálának százötvenedik évfordulójára íródott cikkek a magyar közönség figyelmét is eléggé reáterelték a *Cigányiász* szerzőjére, viszont a háromszázötven éve született Dosoftei metropolitáról csak most, az 1974-es UNESCO-megemlékezések keretében nyílik kedvező alkalmunk szólani. Pedig „Moldva ortodox Szentci Molnár Albertje” — ahogyan Gáldi László *A román verstörténet korszakai* című tanulmányában találoan elnevezte — sokkal színesebb egyéniség annál, mint amilyennek az iskolás tankönyvek szükre szabott fejezete sejtetni engedné.

Évszázadok távlatából hézagosan rekonstruálható életrajza szerint aromán kereskedősalád sarjaként 1624-ben születik feltehetőleg Lwówban. Otthonról hozott idegennyelv-ismeretét az egyik rokona vezetése alatt álló iskolában gyarapítja tovább; humanista stúdiumai befejezése után egészen fiatalon kolostorba vonul, ugyanis már 1649-ben Petru Rareș probotai klostromának előljárója, majd 1658-ban, férfikora delén, huși-i, a következő esztendőben romani püspök, 1671-ben pedig, fényes egyházi pályafutását betetőzve, mint sucevai—iași-i metropolita az ország legmagasabb főpapi méltóságára emelkedik. Főpásztori működése Moldva történetének különösképpen viszontagságos korszakával esik egybe, amikor az általi létében fenyegetett fejedelemség a török és lengyel hatalmi törekvések ütközőpontjába kerül, s a föld népet török-tatár dúlja, lengyel zsoldos sarcolja.

E válságos időkben maga Dosoftei is ismételten bujdosni kényszerül: 1673-ban Ștefan Petriceicu vajdával a törökök elől Lengyelországba menekül, ahonnan csak két esztendő múlva tér haza, s míg az akkor uralkodó Dumitrașcu Cantacuzino bizalmát visszanyeri, a fejedelem parancsára a iași-i Szent Száva kolostorban raboskodik. A Bécszet felszabadító Jan Sobieski támogatásával ismét Ștefan Petriceicu kerül a trónra, aki abbéli indokolt félelmében, hogy a jóindulatú pártfogásért mind a lengyeleknek, mind a törököknek túlságosan borsos árat kell majd egyszer fizetnie, Dosoftei metropolitát másodmagával Moszkvába menesztí segítségért. Noha a környéken dühöngő pestisjárvány miatt Kijevben rekednek, a moldvai követek 1684 márciusában eljuttatják a kérését a cári udvarba. A realpolitikai megfontolásból a törökökhöz hú Constantin Cantemir trónra jutása újabb háborúskodásra ad alkalmat. Jan Sobieski 1686 tavaszán nagy haddal tör Moldvára, s mikor a török és tatár seregekkel szövetkezett moldvaiak kezdik fokozatosan

kiszorítani az országból, a megszállott Iași-ból a Metropolia kincstárával együtt túszként Dosoftei érseket is Zolkiew (ma Nestorov — Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság) várába hurcolja. Hét keserves esztendő telt itt nélkülözések és lelki gyötrelmek közepette, ugyanis a konstantinápolyi pátriárka a fejedelem sürgetésére az ország megtipróival való feltételezett cinkossága miatt kiátkozza. Abból a csekély kegydíjből kénytelen 1693. december 13-án bekövetkezett haláláig tengetnie életét, amelyet a cároktól kap görög teológiai munkák oroszra fordításáért.

Igy hát ez az elmélyült tudású jámbor szerzetes, akihez fogható jeles ember — Ion Neculce véleménye szerint — nem akadt még egy akkortájt Moldvában, „bárány szelidsége“ ellenére ismételtelen belesodródott korának közeleti válságaiba. Töretlen akarateréjét és ügybuzgóságát dicséri éppen ezért, hogy az állandó bizonytalanság közepette is maradandó értékű életművet hagyott utódaira örökségül. Mindennek ellenére hosszú ideig kizárólag az egyházi irodalom terén való tevékenységét méltatták némi figyelemre, és azt tartották legfőbb érdemének, hogy példaképe, Varlaam metropolita nyomdokain haladva kiadványaival az anyanyelven végzett liturgia térhódítását mozdította elő a román ortodox egyházban. Mint maga vallja, ebben a vonatkozásban azon korszerű elvi meggondolás vezérelte, hogy „a templomban szívesebben szólok öt értelmes szót, de amiből mások is okulnak, mintsem tízezer szót idegen nyelven“.

Az őt jogosan megillető helyre azonban csak az elmúlt évtizedek irodalomtörténeti kutatásai helyezték Dosofteit, úgyhogy „az első európai szintű román költő“ (I. C. Chițimia) életműve egyre inkább valós arányaiban kezd kibontakozni előttünk. Többek között világosan látjuk most már, miszerint a metropolita a gazdasági és társadalmi alapon végbement változásokkal összhangban a haladás ügyét szolgálta, amikor a hanyatló török birodalom megingásait kihasználva, a maga területén is igyekezett Konstantinápoly hegemoniáját lazítani; a románlakta vidékeken elterjedt műveinek pallérozott nyelvvel a nemzeti önérzetet és az összetartozás tudatát élesztette, miközben a szláv liturgia kiküszöbölésével — amellyel újabb rést ütött a maradi hagyományokon — sietette az egész román művelődési élet laicizálódását.

A fentieket ékesen bizonyítják irodalmilag legértékesebb művei: a lengyelországi bujdosása alatt, 1674-ben Ștefan Petriceicu költségén Uniewben kiadott *Psaltirea... pre versuri tocmită* verses zoltárfordítása és a *Vilața și petrecerea svinților* sorozatnak Iași-ban 1682-től 1686-ig megjelent kötetei (összesen négy).

A versbe szedett zoltároskönyv két szempontból is merész vállalkozás volt a maga korában. Egyrészt azért, mert újabb hatalmas lendületet adott a XVII. századi román művelődésnek, hogy a bizánci-szláv kultúrkörből kitörjön; másrészt pedig azért, mivel az ortodox kelet-európai népek irodalmában nem akadt még addigéle olyan költő, aki az évezredes használat szentesítette szövegeket esztétikai élménykeltés igényével kísérte volna meg anyanyelvére átültetni. Márpedig Dosofteinek öt év erőfeszítéseit summázó előszava külön is kiemeli, miszerint mindenkor arra törekedett, hogy a lehető legszebben fejezze ki magát.

Sajnos, a zoltároskönyv első s eddig egyetlen modern kiadásának sajtó alá rendezője, Ion Bianu a múlt század végén nem figyelt fel eléggé a szerzőnek erre az erényére, hanem beérte azzal a csupán részben helytálló szentenciával, hogy Dosoftei egész technikája a nagy lengyel költő, Jan Kochanowski 1585-ben megjelent zoltárfordításával magyarázható. A régi versekben rejtőző szépségeket tehát Nicolae Iorga, a fáradszatólan olvasó fedezte fel újra, és tárta a kései utódok elé. Tőle tanultuk meg becsülni Dosoftei robusztus, de mégis finoman árnyalt költői nyelvének kifejezőerejét, amit a saját maga alkotta népies ízü szavak és a biztos érzékkel használt neologizmusok még csak fokoznak; a hazai környezetből merített költői képeknek realizmusát, amelyeknek keresetlen patriarkalizmusa fára festett ikonok merevségükben is kecses bájára emlékeztet (G. Călinescu).

Ion Bianu és követői egyébként azt sem vették észre, hogy a reformáció kezdete óta Európa-szerte meghonosodott zoltárparafrazisok mintájára Dosoftei is követi a szentírás értelmezésének erasmusi gyakorlatát, és a zoltárok szövegébe saját reflexióit szövi bele, azaz a korhangulatnak megfelelően verseli meg őket (pl. a lengyel támadásokra való utalás —. 70. zoltár, avagy a XX. századi költők nonkonformizmusával rokon lázongása az istenség vakon sújtó haragja ellen — 78. zoltár stb.).

Még inkább rácaféoltak Ion Bianuék ítéletére a modern verstani elemzések. Gáldi László zoltárról zoltárra összehasonlítva Kochanowski és Dosoftei fordítását, a feltűnően kevés (a 150 zoltár közül csupán 16) pontos versforma-megegyezéssel statisztikailag is igazolta, hogy a román költő semmi esetre sem törekedett a verses lengyel zoltárok dallamának követésére, hanem a román természetes hangsúlyozáshoz közelebb álló olyan versformákat keresett, amelyek a szó-

veg hangulatához illettek. Abból az öt esetből pedig, amikor Dosoftei lengyel mintájától eltérően ugyanazt a versformát használja, amelyhez Szenczi Molnár Albert folyamodott nyugati forrásainak megfelelően, a kiváló verstörténész arra következtet, hogy a moldvai metropolita, lengyel vagy latin közvetítéssel, feltehetőleg hasznosítani tudta Clément Marot, Théodore Bèze, sőt esetleg még más európai zsoldárfordító gyakorlatát is. Hattól tizenhatos szótagszámig terjedő változatos sorfajta mindenestre a prozódia törvényeiben jártas műköltőre vallanak, akinek jó néhány zsoldárátköltése karácsonyi ének (cintec de stea) vagy kolinda gyanánt az idők folyamán a nép szájára került, s hatása sok névtelen és neves költőn kívül helyenként Eminescu versépítkezésében is kimutatható.

Ugyanolyan rendhagyó munka a maga nemében a Dosoftei megjelentette *Szentelek élete az év minden napjára*. Noha az előszóban nagy szerényen délszláv és görög szerzőkből fordított hitbuzgalmi kiadványnak igyekszik feltüntetni munkáját, ez alkalommal sem tagadja meg önmagát, és idegen forrásait lépten-nyomon a román népmese világának csodás elemeivel toldja meg. Az európai folklór vándormotívumainak (például a rendkívül elterjedt Hubertus-legendának a *Gesta Romanorum*-ban is szereplő őskeresztény változata) illetően egybekapcsolása hazai néphiedelmekkel az eredetileg lelki olvasmányt közkedvelt népkönyvvé avatja, amelynek évszázados megtermékenyítő hatását a román mesék összehasonlító folklor tudományi módszerekkel végzett vizsgálata hivatott felderíteni. A gyűjtemény lebilincselően érdekes epizódjait sejteni engedti egyébiránt az a tény is, hogy Sadoveanu az 1920-as években két elbeszéléskötetéhez merített anyagot belőle.

Új szemponttal gazdagította Dosoftei munkásságának értékelését Vasile Mocanu kolozsvári zenetörténész, aki tavalyelőtt megjelent Kájoni-monográfiájában párhuzamba állított szövegrészekkel igazolta a barokk látásmód érvényesülését mindkettőjük stílusában, s rávilágított munkásságuk döntő szerepére a népi barokk erdélyi, illetve moldvai formáinak kialakulásában. Feltevését az a nemrég előkerült fordítástöredék is igazolni látszik, amelyet élete utolsó éveiben Dosoftei a krétai Georgiosz Khortatszisz *Erophili* című tragédiájából készített.

Köllő Károly

Két ismeretlen Leon Alex-portré

Tevékeny politikus művészeink közül a két világháború közé eső szakaszból Leon Alex kétségtelenül egyike a legjelentősebbeknek. Folytonos készenlétben élt, s fokozott érzékenységgel reagálva a társadalmi ellentmondásokra, az ember — tulajdonképpen az „emberke”, a kisember — ellen elkövetett igazságtalanságokra, alkotta műveit.

Megpróbáltatásai s a körülötte élők nyomora, elfojtottsága, egyéni és kollektív tragédiák adták bő élményanyagát, s oly nagy mértékben készítették leleplező, mozgósító erejű alkotások létrehozására, hogy egyébre hosszú időn át nem is figyelmeztet. Figurális műveiben eljutott ugyan később az általánosító, elsődlegesen művészi meglátásokhoz, más témakörökkel szemben azonban mindvégig közömbös maradt. Csendéletet, tájat csak kivételesen, inkább jegyzetként alkotott, arcképet is csak ritkán, és kizárólag az őt érdeklő személyekről, sohasem rendelésre. Eppen ezért két eddig ismeretlen portréjának felkutatása és közreadása különös jelentőségű.

Az első egy szénrajz: Radnóti Miklóst, a költőt ábrázolja. Radnóti 1932-ben Nagyváradra utazott ott élő feltettveréhez, a költő és író Erdélyi Ágneshez. Leon Alex Erdélyi Ágnes szűkebb baráti köréhez tartozott, és általa ismerkedett meg Radnóttal.

Hasonló korúak voltak (Leon Alex két évvel idősebb), csaknem egy időben indultak el pályájukon, világnézetük, hovatartozásuk is rokonította őket: „Estefelé fiatal elvtársral ültem / a kávéház közepén s harcosan járt / a szánk. Sok volt a vasárnapi vendég; / szomszédos asztalnál rendőrtiszt ült / hozzánk szorolva” — írja abban az évben Radnóti. Leon Alex pedig felvázolja az ifjú illegalista első próbatételét, egyben megpróbáltatását: utazótáskában szállítja a tiltott iratokat, riadt szemmel, verejtékező homlokkal, mert úgy érzi, minden szem őt figyel...